

Г. Т. КОВПАНЕНКО

НОСАЧІВСЬКИЙ КУРГАН VIII—VII ст. до н. е.

В Черкаському обласному музеї зберігається група стародавніх предметів, знайдених в кургані коло с. Носачева, Смілянського району, Черкаської області.

Влітку 1963 р. нам вдалося побувати на місці знахідки і вияснити умови, за яких були знайдені ці речі.

Курган був розташований на північ від с. Носачево, ліворуч від польової дороги в с. Калинівку, на плато, яке високо піднімається над долиною р. Серебрянки. За розповіддю тракториста Г. Д. Давиденка, влітку 1962 р. з метою планування поля бульдозером був зритий насип кургану. Висота його була близько 2 м, діаметр 30—35 м. Під насипом в центрі кургану було виявлено кістки коня (?), під якими лежали бронзові вудила з псаліями, бронзові пряжки, кістяні бляхи, багато наконечників стріл, залізний спис і залізний меч. Нижче знаходився дерев'яний склеп з дерев'яним перекриттям, в якому на спині лежав кістяк дорослої людини, звернений головою на захід. Речей при небіжчику не було.

Більша частина знайденої колекції була передана викладачем історії школи № 1 с. Носачево Р. Ю. Антоневичем в Черкаський обласний музей. Сюди потрапили такі предмети: трое цілих бронзових вудил і привіска від четвертих, сім псаліїв; набір прикрас кінської вуздечки, який складається з шести бронзових блях з петлею на зворотному боці, чотирьох бронзових ажурних пряжок і чотирьох кістяних фрагментованих блях: п'ять бронзових наконечників стріл, залізний наконечник списа і залізний меч в уламках¹ (рис. 1, 2). Під час нашого обстеження місця знахідки були зібрані дрібні уламки стінок лощеної посудини.

Нижче подаємо опис речей з поховання.

1. Вудила бронзові, двокільчасті з додатковими ланками для кріплення повода. Стрижні вудил круглі в перетині, з подвійним рядом насічок на одному з боків. Стрижень одних вудил насічок не має. Додаткові ланки зроблені у вигляді кільця зі стрижнем, який на кінці має подвійний чи одиночний щиток. На них збереглися залишки ремня. Довжина вудил — 23, 25,7 і 28,2 см (рис. 1, 1—4).

2. Псалії (один обламаний) у вигляді стрижня з трьома боковими петлями. Верхній кінець закінчується плоскою шляпкою, нижній потовщений і прогнутий у вигляді лопаточки овальної форми (рис. 1, 16—23).

3. Бронзові бляхи. П'ять з них мають вигляд круглих опуклих кружків діаметром 5 см з невеликою петлею на зворотному боці (рис. 1, 10—14). Шоста — мала, плоска, з більш масивною петлею. Діаметр її — 3 см (рис. 1, 15).

4. Своєрідні бронзові ажурні пряжки мають прямокутну форму.

¹ Інвентарний № 2260.

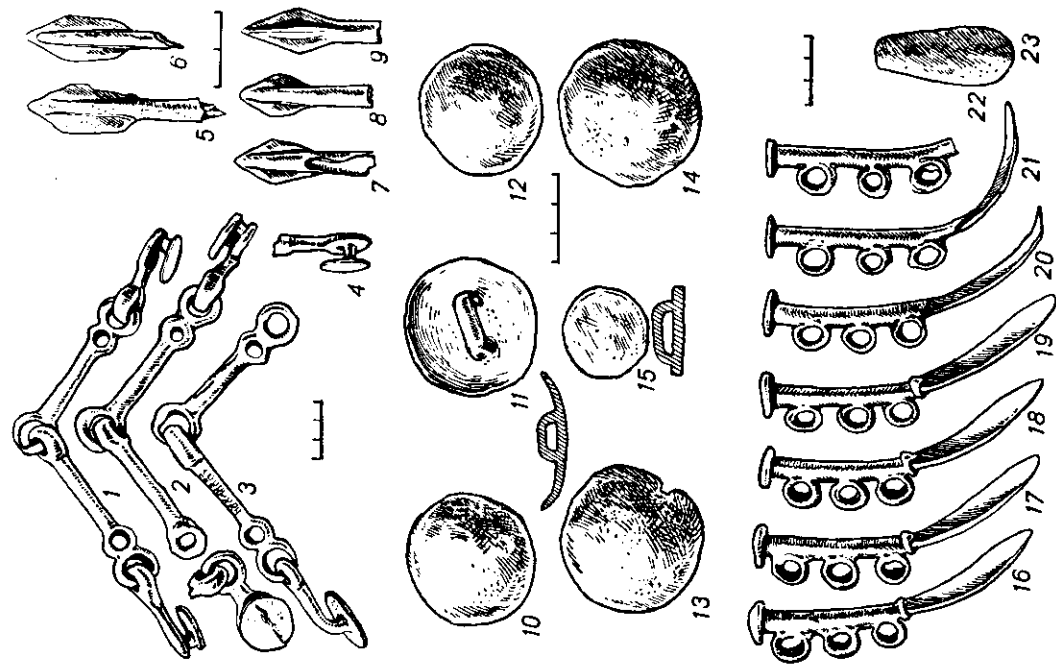

Рис. 1. Предмети з поховання біля с. Носачево.

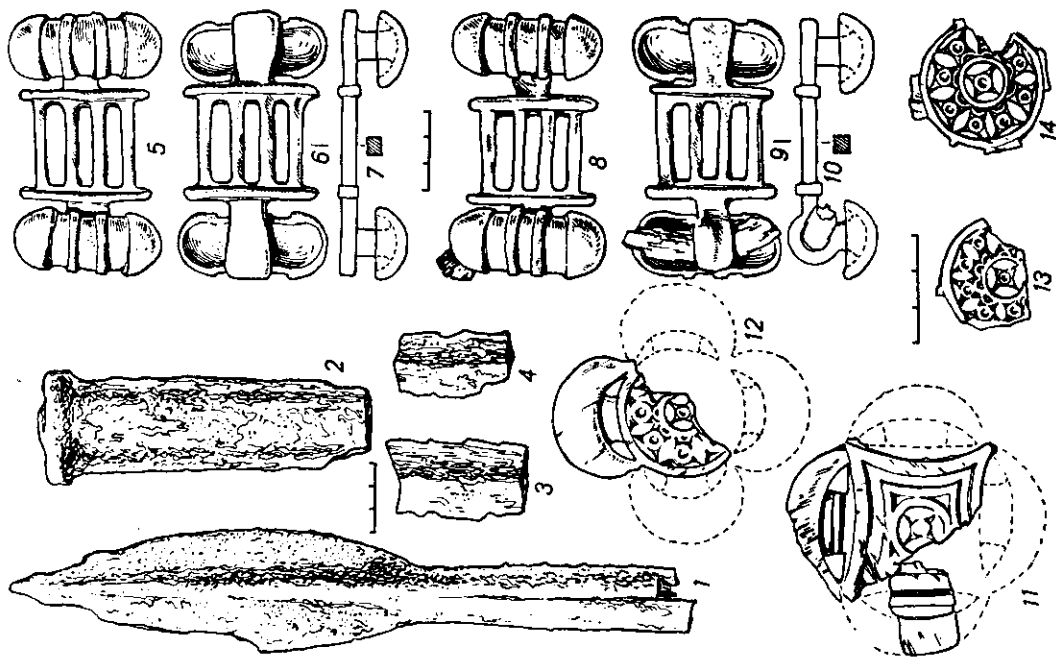

Рис. 2. Предмети з поховання біля с. Носачево.

Складаються з трьох частин. Середня має вигляд решітки, утвореної трьома прорізами посередині. По боках її розміщені по дві продовгуваті овальні опуклі бляхи з трьома поперечними жолобками. На зворотному боці помітно, що з решітчастою середньою частиною вони з'єднуються через плоскі пластинки зі стриженьками. У двох пряжок на одному кінці замість пластинки із стрижнем є петля, в котру затягнуте залізне кільце, яке збереглося частково. Довжина пряжок — 9,1—9,5 см, ширина — 4,8—5,5 см (рис. 2, 5—10).

5. Кістяні бляшки зроблені у вигляді чотирипелюсткової розетки. Одна з них в основі має чотирикутник з ввігнутими сторонами, в який вписано такий самий чотирикутник з кружком і чотирипелюстковою розеткою (рис. 2, 11). Три інших бляшки в основі мають коло з вписаним в нього восьмикутником з ввігнутими сторонами, в який в свою чергу поміщена розетка, котра складається з переміжних ромбиків і кружків. В центрі її, так само як і на блясі, яку описано вище, розміщене коло з чотирипелюстковою розеткою (рис. 2, 12—14). Зворотний бік бляшок плоский, без петель. Прикріплювались вони, очевидно, до ремнів через прорізи, котрі мають на них. Різьблений орнамент на бляхах інкрустовано червною фарбою. Довжина їх — 7,6 і 6,6 см.

6. Бронзові наконечники стріл представлені п'ятьма екземплярами. Серед них чотири дволопатеви з пером овано-ромбічної і ромбічної форми і довгою втулкою та один трилопатеви, ромбічний також з довгою втулкою. Довжина стріл від 3,5 до 4,6 см (рис. 1, 5—9).

7. Залізний наконечник списа має перо листовидної форми і масивну довгу втулку. Середня грань виступає у вигляді невисокого широкого ребра, яке плавно переходить у втулку. Довжина всього списа — 28,5 см, довжина втулки — 11,3 см (рис. 2, 1).

8. Від залізного меча збереглися три фрагменти: рукоятка і частина клинка. Рукоятка має вигляд пластини шириною 3,6 см, обмеженої з двох боків ледве помітними вдавленнями. Навершшя невелике, у вигляді заокругленого бруска зі злегка виступаючою середньою частиною. Клинок в перетині має ромбовидну форму (рис. 2, 2—4).

Більшість описаних речей добре відома в пам'ятках VIII—VII ст. до н. е., виділених О. О. Іессеном в зв'язку з вивченням Новочеркаського скарбу. Так, бронзові двокільчасті вудила, які прийнято називати кобанськими, псалі трипелюстчасті і бляхи з петлею на зворотному боці відомі в районі П'ятигорська, в кладі біля Єсентуків, у похованні коло хутора Кубанського, на Дону і серед випадкових знахідок на Правобережному Придніпров'ї². З відкриттям поховання біля с. Бутенки на Ворсклі³ такі речі стали відомі і в Лівобережному лісостепу.

Бронзові дволопатеви стріли з пером овано-ромбічної і ромбічної форми є найбільш ранніми серед добре відомих стріл кінця передкіфського періоду. Вони знайдені в Середньому Подніпров'ї в похованні біля с. Бутенки⁴, серед випадкових знахідок коло м. Сміла на Тясмині⁵. Аналогічні наконечники виділені І. В. Яценко в матеріалах П. О. Бурачкова з Нижнього Дніпра⁶, у великій кількості вони представлені в похованні VIII—VII ст. до н. е. коло Сімферополя⁷, а також

² А. А. Іессен, К вопросу о памятниках VIII—VII вв. до н. э. на юге Европейской части СССР, СА, т. XIII, М., 1953, стор. 57—70; його ж, Некоторые памятники VIII—VII вв. до н. э. на Северном Кавказе, ВССА, М., 1954, стор. 119—126.

³ Г. Т. Ковпаненко, Погребение VIII—VII вв. до н. э. в бассейне р. Ворсклы, КСИА, вып. 12, К., 1962, стор. 66 і далі.

⁴ Там же, рис. 9, 10.

⁵ Смела, І, СПб., 1887, табл. І, 10.

⁶ И. В. Яценко, Скифия VIII—VII вв. до н. э., Труды ГИМ, вып. 36, М., 1959, рис. 11, 1—4.

⁷ А. А. Щепинский, Погребение начала железного века у Симферополя, КСИА АН СССР, вып. XII, М., 1954, рис. 3, 1—25.

у комплексах VIII—VII ст. до н. е. з Північного Кавказу⁸. В нашому комплексі привертає увагу трилопатовий бронзовий наконечник стріли з ромбічним пером (рис. 1, 9), аналогії якому в пам'ятках VIII—VII ст. до н. е. на території України і Північного Кавказу невідомі.

Залізний наконечник списа належить до групи найбільш ранніх списів з довгою втулкою, відомих в передскіфську і ранньоскіфську добу в Середньому Подніпров'ї⁹.

Не знаходить собі прямих аналогій серед пам'яток передскіфської і ранньоскіфської доби України описаний кинджал. За формою наверхшя він близький до кинджалів з поховання VIII—VII ст. до н. е. біля Сімферополя і з кладу на горі Бештау під П'ятигорськом¹⁰.

Значний інтерес в розглядуваній колекції становлять кістяні бляхи. Прямих аналогій їм ми також не знаємо. Найбільш близькою до них за формою і орнаментом (рис. 2, 12—14) є кістяна бляха з Кобанського могильника (рис. 3). На жаль, остання знайдена поза комплексом і віднесена дослідником до пізньої доби¹¹. За технікою виготовлення бляхи з Носачева можуть бути зіставлені з кістяними ромбічними бляхами з поховання, розкопаного О. О. Щепинським біля Сімферополя¹² і, без сумніву, відносяться до одного й того ж кола предметів. Очевидно, вони є прототипом бронзових хрестовидних блях з отвором для прикріплення або з петлею на зворотному боці, які добре відомі в похованнях VI ст. до н. е. в Середньому Подніпров'ї, головним чином на Посуллі, і в невеликій кількості — на Правобережжі¹³. Носачівські кістяні бляхи значно збагачують наше уявлення про орнаментацию і орнаментальні мотиви в передскіфську добу.

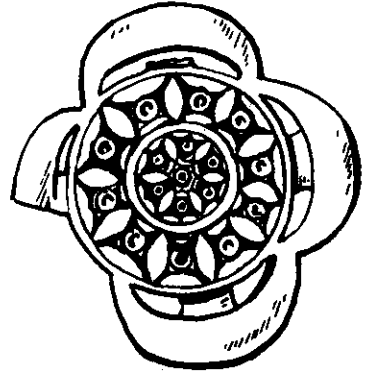

Рис. 3. Кістяна бляха з Кобанського могильника.

Унікальними і найбільш цінними речами з Носачева є бронзові ажурні вироби, схожі на пряжки. До останньої знахідки вони були невідомі. Досить суттєвим є те, що зображення таких пряжок вдалося виявити серед прикрас коней на ассирійських рельєфах¹⁴. Так, подібними пряжками прикрашена зброя у коня на рельєфі палацу Саргона II (722—705 рр. до н. е.) в Хорсабаті¹⁵. Такі ж прикраси зустрічаються на зображеннях сцен полювання в палаці Ашурбаніпала (668—624 рр. до н. е.) в Ніневії¹⁶ (рис. 4). Ці пряжки затягувались через шкіряний ремінь таким чином, що назовні виступали лише бокові опуклі частини, а середня, ажурна — проходила під ремнем. Від неї звисали вниз різні підвіски¹⁷.

⁸ А. А. Иессен, Некоторые памятники VIII—VII вв. до н. э. на Северном Кавказе, стор. 118—125.

⁹ А. И. Тереножкин, Предскифский период на днепровском Правобережье, К., 1961, рис. 92, 2, 3, 5, 7, 8.

¹⁰ А. А. Иессен, Некоторые памятники VIII—VII вв. до н. э. на Северном Кавказе, рис. 14; А. А. Щепинский, вказ. праця, рис. 2.

¹¹ МАК, VIII, М., 1900, стор. 83, рис. 79.

¹² А. А. Щепинский, вказ. праця, стор. 62, рис. 6.

¹³ В. А. Іллінська, Скіфська вузда VI ст. до н. е., Археологія, т. XIII, К., 1961, стор. 55—57, рис. 14.

¹⁴ Висловлюю подяку В. М. Даниленку, який звернув нашу увагу на прикраси коней ассирійських рельєфів.

¹⁵ R. D. Barnett, W. Forman, Assyrische Palastreliefs, Prague, «Artia», tabl. 43.

¹⁶ Там же, табл. 59, 87, 95, 99.

¹⁷ Там же, табл. 87.

Розглядувані пряжки дають змогу датувати поховання Носачівського кургану VIII—VII ст. до н. е. і підтверджують правильність датування пам'яток групи Новочеркаського скарбу цим же часом.

Описані вище речі, без сумніву, являють собою інвентар поховання воїна-вершника. За аналогією з похованням в кургані, розкопаному О. О. Щепинським біля Сімферополя, де основний інвентар знаходився

Рис. 4. Шкіряні ремені з бронзовими пряжками на рельєфі палацу Ашурбаніпала в Ніневії.

також на перекритті могильної ями¹⁸, можна думати, що і в кургані біля с. Носачева поховання було здійснене за тим же обрядом. В ньому, як і в інвентарі поховання, можна виділити ряд елементів (дерев'яний склеп, західна орієнтація небіжчика, спис, меч, хрестовидні бляхи), які пов'язують Носачівський курган з ранньоскіфськими пам'ятками. Однак тут ще повністю відсутні предмети звірино-го стилю.

Виявлення такого комплексу речей в Середньому Подніпров'ї, на території поширення чорноліської культури, розширює наші знання про історію населення цього району в передскіфський період. Вперше знайдені тут ассирійські пряжки підтверджують правильність повідомлень древньосхідних джерел, Геродота та інших античних авторів про передньоазіатські походи киммерійців і скіфів з території, розташованої на північ від Чорного моря.

Г. Т. КОВПАНЕНКО

НОСАЧЕВСКИЙ КУРГАН VIII—VII вв. до н. э.

Резюме

В 1963 г. у с. Носачево, Смелянского района, Черкасской области, при снятии насыпи кургана для планировки поля обнаружено погребение в деревянном склепе. На перекрытие склепа были положены бронзовые и костяные изделия, частично поступившие в Черкасский музей. Многие вещи имеют себе прямые аналогии в памятниках группы Новочеркаского клада. Среди них заслуживают особого внимания

¹⁸ А. А. Щепинский, вказ. праця, стор. 57—59.

бронзовые пряжки, неизвестные раньше в археологии. Изображение их удалось обнаружить на ассирийских рельефах дворцов Саргона II в Хорсабате и Ашурбанипала в Ниневии.

Они подтверждают правильность предложенной А. А. Иессеном датировки памятников группы Новочеркасского клада VIII—VII вв. до н. э. и этим же временем датируют гробницу кургана у с. Носачево.
